

Tapu tahrir defterlerine göre Batı Macaristan'daki Türkçe kökenli yer adları üzerine

Erdal Çoban

Ankara Üniversitesi, Ankara

Giriş

Türk-Macar tarihî ilişkilerini iki ana dönemde incelemek mümkündür. Söz konusu iki dönemi birbirinden ayıran sınır taşı, uzun süren doğudaki göçlerin ardından 896'da Macarların bugünkü yurtlarını işgal etmesi olayıdır.

Macarların ve Obi-Ugorların dahil bulunduğu Ugor birliğinin yaklaşık M.Ö. 6-5. yüzyılda dağılmasından sonra Macarlar, özellikle dilsel verilerin de tanıklık ettiği üzere Türk etki dairesine girmişlerdir. Yurt işgalinden önce Macarcaya giren önemli sayıdaki Ogur-Bulgar (Çuvaş) karakterli alıntı kelime, bundan başka Macarların Avrupa dillerindeki *Ungarus*, *Hungarian*, *hôngrois* vs. diye adlandırılmaları onların Bulgar Türkleriyle temasa geçtiklerini gösterir. Ancak bu ilişkinin nasıl ve ne zaman kurulduğuna dair çok kesin delillerimiz yoktur. Bir görüşe göre Ön-Macarlar Uralların Avrupa cephesinden doğuya geçerek Batı Sibirya'da, ormanlık bozkır kuşağında sözü edilen Türk kavimleriyle karşılaşmışlar ve onların egemenlikleri altında avcı-balıkçı aslı kültürlerinden koparak bozkır kültürüne adapte olmuşlardır. Bu ilişkilerin miladı izleyen yıllarda meydana gelmiş olması mümkündür. Priskos'un kaydettiği doğudaki Sabir kavminin baskısıyla oluşan göç dalgası sonucunda, 460 sıralarında *Onogurlar*la bir arada yaşayan Ön-Macarlar Kafkasya'ya, Kuban Irmağı bozkırına inmişlerdir. Diğer görüşe göre ise Ön-Macarlar ana yurtlarından çıkınca, herhalde 460'tan biraz daha sonra, güneybatı yönünde bugünkü Başkurdistan'a inmişlerdir. Burası Onogur-Bulgar etkisinin ulaştığı bir sahadır ve keza Macarcadaki İrani Alan etkisi de burada doğmuş olmalıdır. Onogur etkisi Pontus denen Güney Rusya bozkırlarındaki hayatlarında da devam etmiş olmalıydı.

Macarlar, 9. yüzyıldaki İslam kaynaklarında kendi adlarıyla ortaya çıkmadan önce, iki adla daha anıla gelmişlerdi: *Savir/Sabir* ve *Türk*. Pontus boz-

kırında önce Savirler Macarları siyasi egemenlikleri altına almışlar veya bunların önemli bir kısmı Macarlara katılmıştır. Kaynaklardaki Türk adı ise Göktürk kökenli Hazarlara 9. yüzyıla kadar bağlı kalmış olduklarının bir yadigarı sayılır. Türk geleneklerine göre bir birlik oluşturan Yedi Macar (*Hetumoger*) boyu, ki bunlardan beşi Türkçe adlara sahiptir, Peçeneklerin 889 ve 895 yıllarında doğudan yaptıkları hücumlarla, muhtemelen Volga ve Don arasındaki *Etelküzü* adlı yurtlarını terk ederek Karpat havzasına, bugünkü Macaristan'a göç etmek zorunda kalmıştır. Macarlar, bu sonuncu göçleri esnasında birçok küçük Türk boyunu, bu arada Hazarlara isyan ederek boy birliklerine sonradan katılan Kabarlar/Kavarları da kendileriyle birlikte bu sahaya sürüklemişlerdir. İranî unsurları, daha doğrusu Alan boy unsurlarını keza bu sürüklenenler arasında sıralamamız gerekir.

Türk kavimleriyle olan ilişkilerinin ikinci dönemi hükümdar Árpád önderliğindeki yurt işgalinden sonra başlar. Her ne kadar bozkır kavimlerinin doğrudan etki sahasından çıkmış gibi görünseler de, onlarla olan ilişki henüz kesilmemiştir. 10-11. yüzyıllarda büyük gruplar halinde Balkanlara ve Macaristan sahasına ulaşan Peçenekler, Macaristan'da özellikle sınır bölgelerinde yerleştirilmiştir. Peçenekleri izleyenler, daha az sayıdaki Uzlar, Türkçe veya İranî bir ad taşıyan Büsürmenler ve Kalizler olmuştur. Dalga halinde gelişen bu kavim hareketlerinin son dalgasını Kumanlar oluşturur. 13. yüzyılda Kumanlar daha çok Macaristan'ın orta bölgesinde, bugün Kunság diye anılan bölgede yerleşmişlerdir.

Türk kavimleriyle olan bu uzun ve etkin ilişki şüphesiz Macar dilinde derin izler bırakmıştır. Macarca sözcük hazinesindeki 300'ü aşkın Ogur-Bulgar veya Ortak Türkçe kökenli temel sözcük bunun en güzel karıtıdır. Macaristan'ın çeşitli muntukalarında görülen Türkçe kökenli yer adlarının arka planında yine yukarıda özü anlatılan tarihî olaylar aranmalıdır.¹

Bilindiği üzere, *toponimi* yani yer adı bilimi, dil bilimin çerçevesi içinde, ad bilim çalışmaları dahilinde geniş bir yer tutar. Dil biliminin bu kolu yer adlarını yapı, anlam ve köken açılarından açıklamayı görev edinmiştir. Söz konusu çalışmalarda bütün yer adları, köy, şehir, hatta cadde, sokak, meydan gibi yerleşme birimlerinin adları, bundan başka doğal yer adları (dağ, dere, tepe vs. adları) temel alınır. Toponiminin dağ, tepe, bel, sırt gibi yer şekillerine verilen adları üzerinde duran alt alanı *oronimi*, dere, çay, ırmak, göl adlarını ele alan diğer alt alanı da *hidronimi* adıyla anılır. Toponimi araştırmaları bize dilin katmanlarına, dilin tarihine, dilin coğrafyasına ilişkin bil-

1. Macar ana tarihi üzerine tartışmalar ve Türk-Macar tarihi ilişkileri hakkında örneğin bkz. Vársáry 1993: 146-154; Pálóczi 1989; Györffy 1990; Golden 2000: 328-335.

gileri ve adların verilmesindeki kuralları sistemli bir şekilde sunarken, ulusların yerleşme sistemine ve yerleşme tarihine, ülkelerin etnik yapısına ilişkin de önemli ipuçları verir. Bu haliyle bu bilim dalının arkeoloji, tarih, sosyoloji, antropoloji, coğrafya gibi sosyal bilimlerin diğer dallarını yakından ilgilendirdiği şüphesizdir.

Biz bu incelememizde *Transdanubia* veya *Tuna Ötesi* diye bilinen Macaristan'ın batı bölgesinde mevcut eski Türkçe yer adlarını ele aldık. Bu saha, bir şerit halindeki Balaton Gölü'nün güneyi ile Kapos nehrinin kuzeyini ve kuzeydoğu istikametine doğru akan aynı nehrin batısını içine alır ve bugünkü idari yapı içinde Somogy ilinin hemen tamamına ve Tolna ilinin bir bölümüne denk düşer. Bu çalışma, Osmanlı egemenliği döneminde hazırlanan vergi kayıtları ve bunlar arasında tapu tahrir defterlerini esas alarak söz konusu yer adlarını köken bilim ve anlambilim açısından incelemeye gayret etmektedir. Bilindiği üzere mufassal tapu tahrir defterleri egemenlik altındaki sahalarda üretim ilişkilerini ve nüfus bilgilerini son derece detaylı bir biçimde yansıtır. Bunun yanı sıra bu defter çeşidi şehir, köy, mezra ve coğrafi şekillerin adlarını bol miktarda ve son derece titiz ve mantıklı bir transkripsiyonla bugünün araştırmacısına ulaştırır. Tarihî bir olay meydana gelmediği ya da bir seyyah ziyaret etmediği sürece tarihte sessiz kalan en küçük yerleşim birimleri, hatta mezzarlar hakkında bilgi sahibi olabilmemiz, defterdar memuru olan *emin*lerin tahrir dayanak oluşturacak verileri mahallinde toplama gelmiş olmaları, öte yandan kimi zaman tarih eserlerinde rastlanan istinsah yanlışlarının neredeyse hiç olmayışı bu defterlerin önemini daha artırmaktadır. Ne var ki Arap harflerinde bulunan ve okuma konusunda kendine benzeyen harften ayırt edilmeğe yarayan *diakritik* noktaların tahrirlerde kullanılan yazı tarzında yani siyakatte konulmasının gerekli olmayışı, hatta noktasız yazımın bir gelenek oluşu bu defterlerin olumsuz bir yanı gibi görünmektedir. Türkçe olmayan yer adlarının incelenmesinde ve gün ışığına çıkarılmasında defterlerin bu olumsuz yönü kendini daha çok hissettirir. Osmanlı yönetimi, Balkanlarda ve Macaristan sahasındaki yer adlarını genellikle değiştirmemiştir. Bu şartlar altında Osmanlı Avrupası söz konusu olduğunda Türkolojinin, Bizantinoloji, Hungaroloji ve Balkan filolojileri ile yan yana çalışması zorunluluğu kendiliğinden anlaşılır.²

2. Tahrir defterleri ve bunların yer adları bilimi bakımından önemi hakkında bkz. Fekete 1947: 299-329; Halasi-Kun 1950: 63-104. Tahrir defterlerine dayanarak Anadolu'daki yer adları üzerine birkaç incelemeyi burada anmak gerekiyor: Yediyıldız 1984: 25-41; İlhan 1990: 213-232; Kurt 2001: 404-408.

Yukarıda coğrafi sınırlarını tespit ettiğimiz sahanın bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde beş adet mufassal tahrir defteri bulunmaktadır. Bunlar 1543 yılında Mohaç sancağının bir nahiyesi iken daha sonra 1551 yılında bağımsız bir sancak olarak teşkil edilen Kopan sancağına ait 1546, 1552, 1565, 1570 ve 1580 tarihli defterlerdir (Çoban 2002: v-xı). Bu dönemde toplam 458 şehir, köy ve mezra adı bir araya getirilmiş ve eski Türkçe kökenli 23 yer adı tespit edilmiştir. Şüphesiz sayı bundan daha fazladır, ancak çalışmamızda yer adı verme gelenekleri bir kriter olarak alınmak yoluyla sadece şahıs, ünvan, kavim adından ve askeri terimlerden dönüşmüş adlara ağırlık verilmiştir. Yerin yapısına, renk özelliklerine, bitki örtüsüne vs. ilişkin Türkçe kökenli adlar bu satırların kapsamı dışında tutulmuştur. Bu çalışmada izlenen yöneme gelince, yer adı önce Latin harfli transkripsiyonlarıyla, ardından ise yıllara göre Arap harfleriyle gösterilmiştir. Takip eden maddelerde önce yer adının Osmanlı dönemindeki hukuki statüsüne dair bilgiler sunulmuş, ardından ise Osmanlı tahrirlerinden önceki ve sonraki çeşitli Macar kaynaklarına atıfta bulunulmuş, bugünkü yer adıyla birleştirmesi yapılmıştır.

Tahrir defterlerindeki türkçe kökenli yer adları

1. **Abafalva** (1546/1552 TT: ابا فالوا; 1565 TT: ابا فالويه; 1570 TT: ابايان فالويه; 1580 TT: ابايان فالوه)

1.1. Hukuki statüsü: 1546 ve 1552'de Kopan sancağı Kopan nahiyesine ve daha sonra Karata nahiyesine bağlı köy.

1.2. Yer tayini: Cs. II 585: 1411/1412/1478: *Abafalwa*. Köy nezdindeki Gesti mezrasının tahrirlerde anulmasından yola çıkarak bugün herhalde Somogy ilindeki Somogygeszti dahilinde aramak gerekiyor.

Şahıs adından [Mac. 11. yy. ortası: *Obo*: Gombocz 1915a: 342] yer adına dönüşmüştür. Türk dillerindeki bazı karşılıkları şöyledir: Eski Türk. *apa* 'ancestor', Çağ. *ebe* id., *apa* 'elder sister', Oğuz *ebe* 'mother', Kıp. *ebe* 'female ancestor', *apa* 'bear', Osm. *ebe* 'grandmother' (ED 5; TMEN II 412). Tek başına kullanıldığı durumlarda herhalde 'ata, dede, baba, anne, nine' değil, Osmanlıcada da mevcut olduğu şekliyle kötü ruhları aldatan anlamını taşıyordu; öte yandan kelime Kaşgarî'ye göre Kıpçaklarda tabu olan 'ayı' yerine kullanılmıştı. Bu bizi orman tanrısı ruhunun timsali gibi görülen şamanizme götürmektedir (Rásonyi 1966-69: 77; İnan 2000: 46, 63). Macar kroniği Anonymus da aile ağacını Attila'ya dayandırdığı bir *Aba* soyundan söz eder. Bu soyun ataları Ed ve Edum (- Edumen ~ Edumer) olup bunlar çoğu tarihinin kabul ettiği şekilde yurt işgalinden önce Macarlara katılan Kabar-Hazarlardandı (Györffy 1990: 45-47). Kumanlarda özellikle birleşik adlarda

karşımıza çıkar: *Altunapa, Arslanapa, İtaba, Terteraba, Urusapa* vs (Rásonyi 1966–1969: 77–78). Macar prensi Taksony zamanında (955–970) Macaristan'a gelen ve Tomay sülalesinin atası olarak bilinen Peçenek beylerinden *Thonuz-oba*'da da bu birleşik form vardır (Pálóczi 1989: 7). Birleşik adların *aba* ~ *apa*'nın gerçek anlamını taşıdığı rahatlıkla söylenebilir.

Söz konusu yer ismi birleşik bir kelime olup *-falva* '-köyü' anlamına gelir.

2. Aslar (1580 TT: اصلاار)

2.1. Hukuki statüsü: Kopan sancağında Kopan nahiyesine bağlı mezra.

2.2. Yer tayini: Cs. II 633a: 1229: *Azalar*; 1272: *Azlar*; 1275/1437/1450/1481: *Ozlar*; 1462: *Oslar*. Csánki'nin verilerine dayanarak bugün Somogy ilindeki Szentgáloskér ve Ráksi yerleşimleri arasında tespit etmemiz gerekiyor.

Boy adından yer adına dönüşmüştür. Macaristan'daki diğer yedi Eszlár veya Oszlár yer adıyla uyum içindedir. Tüm bu biçimler, Alan boy adının (Yas) Türkçe karşılığı olan *as*'ın yine Türkçe *-lar* çoğul eki ile türetilmesiyle ortaya çıkmıştır (Németh 1928: 146). Her ne kadar bu isimleri taşıyan yerler, Kumanlarla birlikte Macaristan'a gelen Yas gruplarının yerleşim birimleri olarak görülmüşse de, gerek Somogy ilindeki *Azalar* adının (buradaki *-a-* telaffuzu kolaylaştırıcı bir unsurdur) daha 1229'da, yani Yasların buraya göçünden önce varolmasından ve gerekse 11–12. yüzyıldaki Macarca isim verme geleneğince bir *Aszlár-i* şekli gerektireceğinden dolayı kabul görmemiştir. Bu nedenle 10. yüzyılda Türk dil çevresine girmiş veya onların komşusu olmuş Alanların bu adla anılmış olması daha kuvvetli bir seçenek olarak karşımızda duruyor. Bizzat Macarların Alanlara verdiği ismin en eski şekli ise *vosian* ve eş zamanlı ortaya çıkan *voşian* (> *Vassán* > *Varsányi*) idi ve bu bizi Çuvaşçanın aracılığıyla (*o-*, *u-*, *ö-*, *ü-* ve bazen *a-*'run önünde *v* gelişmiştir. Ör: Çuv. *von*, *vun* ~ Gen. Türk. *on*) Oset. *asiān* ~ *osiān* şekline götürmektedir. Aslar, büyük olasılıkla yurt işgalinden önce Macar boy birliğine katılmış olan Kabar boyları arasında yer alıyormuş olmalıydı (Györffy 1990: 56, 90).

3. Atad/Kiş-Atat (1546/1552 TT: اطاد; 1565/1570/1580 TT: كيش اطات)

3.1. Hukuki statüsü: Kopan sancağında Kopan nahiyesine bağlı köy.

3.2. Yer tayini: Cs. II 587: 1279: *Achad*; 1399/1401: *Athad*. Lipszky V 24: *Magy. Attád*. SMFN. 389: *Magyaratád*. MHSz. 377: Bugün Somogy ilindeki *Magyaratád* yerleşimi.

Şahıs adı olarak da [Mac. 11. yüzyıl: *Ata*: Gombocz 1915b: 433] kaynaklarda yer aldığı görülür. Kök itibarıyla Türkçe *ata* kelimesi (TMEN II 414) ile açıklanabilir; kelime sonundaki *-d* Macarcaya özgü küçültme ekidir ve bu haliyle *Atacik* anlamını taşır. Kuman dili söz konusu olduğunda Codex

Cumanicus'ta *atta* versiyonuna da rastlanır ki (Gombocz 1915b: 433), bu Lipszky'nin haritasında bulunan *Attád* şekliyle de uyum içinde görünmektedir.

Son üç dönemdeki tahrir defterlerinde *Kis-* 'Küçük-' sıfatıyla nitelendirilmiş birleşik yer ismi olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Bar nam-ı diğer Kişbar (1552/1565/1580 TT: بار/كيش بار)

4.1. Hukuki statüsü: 1546 tahririnde *Obâr* nam-ı diğer *Kişbâr* ve 1570 tahririnde *Obād* (!) nam-ı diğer *Kişöbâr* şeklinde kaydedilmiştir. Kopan sancağında Karata nahiyesine bağlı köy ve 1580'de Marçil nahiyesine bağlı mezra.

4.2. Yer tayini: Karata nahiyesi: Cs. II 589b: 1341/1466: *Obar*; 1390/1429: *Baar*. SMFN. 244: Bugün Somogy ilindeki *Kisbárapáti*'ye bağlı *Bár* yerleşimi. Marçil nahiyesi: Cs. II 589a: 1261/1482: *Baar*; 1436: *Bar*. Lipszky U 21: *Bár*.

Etimolojisi farklı şekillerde, ancak Türkçeden yapılmaktadır. İlki, Macar oymaklarından *Bar-Kalán* veya *Bor-Kalán*'ın *Bor* adlı kolunun izini taşıdığı ve şahıs adı olarak da [1211: *Bor*: FNESz. 89] kaynaklarda anılan *bor* 'bor, şarap' kelimesiyle aynı olduğu yönündedir. Türkçedeki en eski veri Uygurlarla başlar ve Karahanlıların yanı sıra Kıpçaklarda da izine rastlanır. Erken Moğolcada yabancı bir kelime olarak görünür: *bor darasun* 'bor içkisi'. Kelimenin kaynağı İrani olmalıdır: Orta Fars. *bôr*, Yeni Fars. *mul* 'Wein' (ED 354a; Ligeti 1986: 235). Kelimenin etimolojisi Eski Türk. *bar-* fiiliyle ilişkilendirmek yoluyla yapılmışsa da (FNESz. 89) tatmin edici görünmüyor.

5. Çakan (1580 TT: چاقان ve چاقان)

5.1. Hukuki statüsü: Kopan sancağında Marçil nahiyesine ve Yanoşhaza-Dibre nahiyesine bağlı şehirler.

5.2. Yer tayini: Marçil nahiyesi: Cs. II 596b: 1470/1536: *Chakan*. Lipszky U 20: *Csákány*. SMFN. 293: *Csákány*. MHSz. *Csákány*. Yanoşhaza-Dibre nahiyesi: 1248: *Chacan*. Lipszky S 16: *Csákány*. MHSz: Bugün Vas ilindeki *Csákánydoroszló*.

Şahıs adından [Mac. 1236/1255: *Chakan*: FNESz. 154] yer adına dönüşmüş olmalıdır. Németh, kelimeyi Çuvaşçadaki *ş-*'ye karşılık Ortak Türkçede *ç-*'nin bulunmasından hareket ederek Kuman-Peçenek tabakasına koyarken (Németh 1921: 26), Ligeti'ye göre hem şahıs hem cins isim olarak Macarcada en erken 14. yüzyıl sonuna tarihlenebilir ve Macarca söz varlığındaki bu kelime ancak Kuman kökenlidir. Türkçeden tespit edebileceğimiz örnekler çok az olmasına rağmen buradan geçmiş olduğu şüphesizdir: Çağ. *çaqan* 'ha che d'arme' ← *çağ-*, *çaq-* 'schlagen'. Bu Çağatayca bilginin en eski şekli *çaqgan* olabilir (Ligeti 1986: 249, 543). Öte yandan kelimenin Slav kökenli veya

Slav dili aracılığıyla Macarcaya geçtiği şeklindeki görüşlere karşı, István Knieszsa bilakis bu kelimelerin de (Rus Kilise Slav. *çekan* 'lepicidae instrumentum, taş yontma aleti', Bulg. *çekán* 'Hammer', Slov. *čakan* 'der Hauer des Schweines', Çek. *čekan* 'Keilhaue' vs.) ancak Türkçe ile izah edilebileceğini, Eski Rusçadaki verinin dışındaki diğer tüm Slav dillerindeki verilerin de oldukça geç ortaya çıktığının altını çizmektedir (Knieszsa 1966: 605-606). Rásonyi, Kazak ve Özbeklerin yanı sıra Macaristan sahasındaki Kuman adı taşıyan Yas'lar arasında [1323: *Chakan*], ayrıca Manas Destanı'nda da (*Çakan*) bulunduğuna işaret eder (Rásonyi 1941: 12). Yine ona göre Çağatay dilindeki anlamı 'die Streotaxt' iken Kırgız folklorunda ya 'ufak, çok olmayan' veya 'becerikli, atik' anlamını taşır (Rásonyi 1966-1969: 98). Doerfer de Özbekçedeki *çaqqan*'ın 'hızlı, becerikli, mahir' anlamına geldiğini belirtir (TMEN III 1088).

Kelime sonu *-n > -ny* palatalizasyonu (Eski Türk. *çaqan* > Mac. *csákány*) Macarcadaki Türkçe kökenli alıntı kelimeler için karakteristik bir durumdur (ör. *basırqan* > Mac. *boszorkány*).

6. Çepel (TT: چپل)

6.1. Hukuki statüsü: Kopan sancağında Kopan nahiyesine (1552'de Karata nahiyesine) bağlı köy.

6.2. Yer tayini: Cs. II 597: 1193/1295/1390: *Chepel*; 1233: *Cepel*. Lipszky T 23: *Csepel*. SMFN. 203: *Nagycepelely*. MHSz. 416: Bugün Somogy ilindeki *Nagycepelely*.

Şahıs adından [13. yy.: *Sepel*: Anonymus] doğmuş olması muhtemeldir. Macar kroniği Anonymus, yurt işgali sırasında Macar başbuğu Árpád ve soylu beylerin atlarına bakan "Kuman" kökenli *Csepel*'den söz eder. EtSz.'de (1: 945) Osmanlı Türkçesindeki *çepel* 'unrein; dunkelfarbig, schmutzig, hässlich, niedrig, schlecht; die schlechte Jahreszeit, die Regenzeit' cins isminin fonetik olarak benzer olmasına karşın Türkçede şahıs adı olarak görülmediği belirtilir ve etimolojisi konusunda ihtiyatla yaklaşılır. Buna karşılık yukarıda sözü edilen karşılıkların Türk şahıs adlarının semantik sistemine uygun olduğunu söyleyen Németh şu örnekleri sunar: Karakırg. (bugünkü Kırg.) *Palçyk*, eski Mac. *Szemét* 'çöp, pislik', Kırg. (bugünkü Kaz.) *Tezek*, *İt-ayak* vs.; Osm. Türk. *Çirkin-ağa* (bu sonuncusu *Çepel* adının semantik bakımdan bir başka versiyonu olmalıdır). Ne var ki Macar kroniğindeki şahsiyet soylu birisi olduğundan bu anlamlarda bir isim taşıması pek mümkün değildir. Macarca *Csepel* şahıs ismi Kabar-Hazar kökenli olmalıydı ve 'fırtınalı hava, kötü hava' anlamını taşıyordu. Hava olaylarından esinlenen Türkçe

kavim (*Boran, Yağmur-kar*) ve şahıs adlarını da (*Bora, Yıldırım*) örnek olarak verir (Németh 1933: 11-12).

Kelime sonu *-l* > *-ly* palatalizasyonu (Eski Türk. *çepel* > Mac. *csepely*) Macarcadaki Türkçe alıntı kelimelerde karakteristiktir (ör. *bögel* > Mac. *bögöly*).

7. **İrtim/İrtin** (1546/1552/1565 TT: *ايرتم*; 1570: *ايرتن*; 1580 TT: *ايرتين*)

7.1. Hukuki statüsü: Kopan sancağında Kopan nahiyesine bağlı köy.

7.2. Yer tayini: MKE. 174: *Erthen*. MBV. 775: *Erthen*. Lipszky: *Ertény*. MHSz.: 192: Bugün Tolna ilindeki *Értény* yerleşimi.

Bizans İmparatoru Constantinus Porphyrogenitus'un *De administrando imperio* adlı eserinde sözü edilen Peçeneklerin *Erdim* [ερτιμ] (Moravcsik 1984: 41) boyunun adıyla ilişkilendirmek mümkündür. Zira adı geçen köy, 10. yüzyıl sonlarına doğru en büyük Peçenek yerleşim zincirinin bulunduğu Batı Macaristan'da, Sárvidék bölgesinde uzanmaktadır. Macaristan'a göç eden ve ülkenin çeşitli bölgelerine yerleştirilen Peçeneklerin çoğunluğu merkezi yönetimin hizmetinde, bu vesileyle Macar devletinin kuruluş döneminde aktif rol oynamışlardır. Macar nüfus, onların yerleşim birimlerini *Besenyő* diye adlandırmış ve belki de Peçenek boy adlarıyla aynı adı taşıyan *Tolmács, Csur, Baj* yer adları da böyle doğmuştu (Pálóczi 1989: 26). Buna rağmen söz konusu köyle birlikte diğer ortaçağ Macaristan'ındaki aynı yer adlarının Kıpçakçadaki *Erdem* şahıs adıyla ilgili olduğu yönünde de görüşler mevcuttur (Györffy 1990: 175). *Erdim* veya *Ertim* (Györffy 1990: 175) boy adının Türk dillerindeki *erdem* cins ismiyle ilişkisi olduğu şüphesizdir: Eski Türk. *erdem* 'bravery, manliness', Uyg. *erdem* 'virtue, power', Hak. *erdem* 'refined manners, merits', Çağ. *érdem* 'skill in military and the use of arms', Harz. *erdelérdem* 'manliness', Kum. *erdem* 'virtue, skill', Kıp. *erdem* 'virtue, excellence', Osm. *erdem* 'military skill' (ED 206; TMEN II 451). Bilindiği üzere Constantinus'un kaydettiği sekiz Peçenek boyundan her birinin adı at veya tuğ rengi + ünvan adından oluştuğu halde ilk zikredilen Yavdı-Erdim'in ikinci kısmı bu manada farklılık gösterir ve yukarıda da görüldüğü gibi fazilet, yiğitlik, erlik anlamında bir sıfattır. Bu tespitten yola çıkarak söz konusu boyun siyasî yapılarına içinde merkezi ve düzenleyici güce işaret eden özel bir yerinin bulunduğunu ve buna uygun olarak 'Güç, İktidar' anlamında özel bir anlam taşıdığını söylemek mümkündür (Németh 1991: 84-85; Györffy 1990: 175-178).

Macaristan'da bu boyun izini veya şahıs adını taşıyan iki yer adına daha rastlanır: Somogy ilindeki *Ertemlak* ve Pest ilindeki *Értem puszta*. 1546, 1552 ve 1565 tahrirlerindeki adlarımız da bunlarla aynı şekli yansıtmaktadır. Buna karşılık incelediğimiz köy, ortaçağ Macarca kaynaklarıyla uyumlu olarak

1570 ve 1580 yıllarına ait tahrir defterlerinde *İrtin* ve *İrtin* şeklinde kaydedilmiştir. Kelime sonundaki *-m ~ -n* değişimi hem Macarcaya hem Türkçeye özgü bir durumdur. Ancak spesifik olarak Türkçedeki *erdem* kelimesindeki değişim, Güneybatı Anadolu ağızlarındaki söz varlığından da örneklenebilir: *erdem ~ erden* (ED: 206).

8. Kesö ~ Kesü/Kesöi ~ Kesüi (1546/1552/1565 TT: كسو; 1570 TT: كسوی)

8.1. Hukuki statüsü: Kopan sancağında Kopan nahiyesine bağlı köy. 1580 tahririnde ise başka bir sancağa, Şimontorna'ya bağlı köy.

8.2. Yer tayini: Cs. III 434: 1465: *Kezev*. MHSz. 379: Bugün Tolna ilindeki *Magyarkeszi* yerleşimi.

Boy adından yer adına dönüşmüştür. Karadeniz'in kuzeyindeki yurtlarında teşkilatlanan yedi Macar boyundan birinin adı olup Constantinus Porphyrogenitus'un *De administrando imperio* adlı eserinde *Καση* şeklinde kaydedilmiştir. Bu boy adı *Keszi* biçiminde okunmaktadır (Moravcsik 1984: 47). Macar topraklarındaki yaklaşık elli civarındaki *Kesz*, *Keszi*, *Keszö*, *Keszü* yer adı ancak bu boyun adıyla bağlantılıdır. Kelimenin etimolojisi Türkçeden, fakat iki yolla yapılabilmektedir. Németh'e göre adın en sık hali bugün *Keszi* olup ancak bu adı taşıyan yerlere ait veriler incelendiğinde eski bir *Keszö* şekline varılabilir. Tarihî verilerin ışığında bunun daha eski şekli ise **Keszey*, *Kesziy* olabilir. Öte yandan tarihî Macaristan sahasında bugün Slovakya dahilindeki *Kosihy* ve buradan **Kosigy* adı da Macarca kelimenin en eski şeklinin rekonstrüksiyonuna yardımcı olmaktadır. Constantinus'un sarayına gelen Macarlardan işittiği *Keszi* şekli ise, Macar dilinin, kelime sonundaki *-ey ~ -ö*'yü bir küçültme eki olarak kabul etmesi ve bunu başka bir ek olan *-i* ile değiştirmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Tüm bunlardan sonra etimoloji açısından hareket noktası *Keszey* olmalıdır ve bu da Bulgar Türkçesinin özelliklerini yansıtmaktadır. Kelime *kes-* fiilinden türetilmiştir ve Türk dillerindeki (*y-*) bazı karşılıkları ise şöyledir: Uyg. *kesek* 'kısım, parça, kol', Osm. *kesik*, Tel. *kezik* 'kısım', Karaim *kesek* 'parça', Kum. *kesüü* 'parçacık', Tatar *kisek* 'parça, kısım'. Kelimenin Türk boy adları semantiğinde de (ör. Türkmenlerin bir kolu *Kesir*, Kazakların ve Nogayların bir soyu *Kesek*) önemli bir yeri vardı (Németh 1991: 81, 210-211). Bir başka görüş, aslında Németh'in yaptığı gibi Türkçe için tasarlanmış bir biçim kullanılmasına gerek olmadığını, *Keszi* ve *Keszö*'nün Eski Macarlar arasında bir arada yaşadığını savunmaktadır. Buna göre, Bizans kaynağındaki *Keszi* şekli Türkçe bir **kes* biçimine geri götürülebilir, zira *kes* 'tane, bölüm' (ve bundan *-ek* küçültme eki ile türemiş olan *kesek* biçimi) Türk dillerinde çok yaygındır (ör.: TMEN III 1634). Eski Macarca *Keszi*'nin söz sonu ünlüsü Türkçe *kes* şeklinin

sonuna Macarcada eklenmiştir. *Keszö* < *Keszey* ~ *Kesziy* şekillerine gelince, kelime sonunda -k veya -g bulunan Türkçe biçimler, Macarcada kelime sonu durumunda -k ve -g seslerinin henüz bulunmadığı bir dönemde ödünç alınmışlarsa, adaptasyon için ya ikincil bir söz sonu ses ortaya çıkmış veya bu sesler -γ ile yer değiştirmiştir. Keszi boy adının Eski Macarca *Keszi* ve *Keszey* ~ *Kesziy* biçimlerinin bir arada yaşaması, Türkçede *kes* kelimesinin *kesek* türeviyle birlikte yaşaması gibi bir olguyla kolaylıkla açıklanabilir. Özetle kelimeyi Bulgar Türkçesiyle yani Çuvaşçayla açıklamak için zorlayıcı bir durum söz konusu değildir (Berta 2002: 47-48). Her iki görüş de kelimenin 'parça, bölüm, tane' anlamlı olduğunu, Constantinus'un Keszi boyunu Macar boy-ları arasında son sırada zikretmesinin tesadüfi olmadığından da hareketle boy birliği sistemine sonradan katılmış olduğunu kabul etmektedir.

9. Kopan (TT: قوپان)

9.1. Hukuki statüsü: Kopan sancağı ve Kopan nahiyesi merkezi, şehir.

9.2. Yer tayini: Cs. III 436: 1138: *Cuppan*; 1347/1481/1484: *Koppán*. Lipszky U 25: *Törökkoppány*. MHASz. 604: Bugün Somogy ilindeki *Törökkoppány* yerleşimi.

Constantinus Porphyrogenitus'un eserinde kaydettiği sekiz Peçenek boyundan birinin adı *Kapan* [χοπόν] idi (Moravcsik 1984: 41). Ancak genel görüş, Árpád hanedanı döneminde sıkça kullanılan bir şahıs isminden [1055: *Cupan*: FNESz. 77] yer adına dönüştüğü şeklindedir (Györffy 1990: 177). 10. yüzyılda Somogy dükalığı beyinin adı da keza *Koppány* idi. Bu şahıs adı her halükarda Türkçe kökenli sayılmakla öncelikle Orhon yazıtlarındaki Gök-türk hakanının *qapğan* > *qapan* ünvanıyla ilişkilidir. Sözcüğün anlamıyla ilgili olarak Sinor, *qan* 'king' sözcüğünün reduplikasyon sonucu bu şekli almış olabileceğini ('very royal') ileri sürerken (Sinor 1954: 182-183), Türkçede reduplikasyonun sadece renk sıfatları için mümkün olabileceği gibi bir engelle karşılaşır (Clouston 1956: 76). Macarca sözcüğün gelişimine gelince, Fehér'e göre sözcük ortasındaki -pp-, daha eski bir -pğ- şeklinin asimile olmuş halidir ve *qapğan*'la bu şekilde açıklanabilir (Menges 1951: 92). Macarca yer ve şahıs adının bundan bağımsız bir etimolojisi Vámbéry'ye aittir ve Macar tacı iddiasıyla ayaklanan Koppány'ın rolüne de atıfta bulunarak *kop-* 'isyan etmek' veya *kap-* 'elde etmek' fiil kökleriyle açıklamaktadır (Sinor 1954: 175).

Söz sonu -n > -ny palatalizasyonu (Eski Türk. *qapan* > Mac. *Koppány*) Macarcaya geçen Türkçe sözcükler için karakteristiktir. Osmanlı Hakimiyetinde sancak merkezi olması dolayısıyla burası daha sonra başına *Török-* 'Türk-' sıfatını almıştır.

10. Kund (1565/1570 TT: توند)

10.1. Hukuki statüsü: 1565'te Kopan sancağı Marçil nahiyesine, 1570'de Karata nahiyesine bağlı köy.

10.2. Yer tayini: SMFN. 65: Bugün Buzsák'a bağlı *Kun-puszt* (*Kundpuszta*) yerleşimi olmalıdır.

Kun, Türkçe *kuman* ~ *koman* kavim adının Macarca kaynaklardaki şeklidir. Tahrir defterlerinden de gözlemlendiği gibi *Kun* şahıs adına Macaristan'da sıklıkla rastlanmaktadır. Kelime sonundaki *-d* Macarcada küçültme ekidir. SMFN. 65'te kaydedildiğine göre halk arasında bu köyde bir zamanlar Kumanların yaşadığı inancı vardır.

11. Nag'bar (TT: ناك بار)

11.1. Hukuki statüsü: Kopan sancağında Karata nahiyesine bağlı köy

11.2. Yer tayini: Cs. II 598b: 1341/1466: *Obar*; 1390-1429: *Baar*. SMFN. 244: Bugün Somogy ilindeki Kisbárapáti sınırları içinde aranmalı.

Etimolojisi hakkında bkz.: **Bar nam-ı diğer Kişbar**.

12. Nag'berin (1565/1570/1580 TT: ناك برين; 1573 Cİ: ناك برين)

12.1. Hukuki statüsü: Kopan sancağında Marçil nahiyesine bağlı köy.

12.2. Yer tayini: Cs. II 592d: 1348/1409/1424/1468: *Beren*; 1411: *Beryn*. Lipszky T 21: B. *Berény*. SMFN. 69: Bugün Somogy ilindeki *Balatonberény* yerleşimi.

Şahıs adı olarak da Macar kaynaklarında görebiliyoruz [1255: *Bereyn*: FNESz. 702].

Macarların yurt işgalinden önce boy birliğine katılan Kabar-Hazar boylarından birisi olduğu düşünülmekte ve Somogy ilindeki bu köy, 1. Géza'nın (972-997) Macar beylerinden Koppány'nın üzerine gönderdiği Berény birliklerinin hatırasını taşımaktadır (Györffy 1990: 90, 92). Németh, bir boy adı olan *Berény*'in Kara Kırğızlardaki (bugünkü Kırg.) *Beş-beren* boy adının ikinci unsuruyla uyum içinde olduğunu belirtir (Németh 1928: 147). 14. yüzyıl İslam kaynaklarında, eski Kıpçak devleti sahasındaki Kıpçak boyları arasında zikredilen ve bugün Konya-Toroslar arasında göçebe topluluklar arasında da izlerine rastlanan *Berendi* adının Kıpçak ağzı ile "Berenli" demek olduğunu ve *berenin* bugün dahi Başkurt ve Tatar ağzlarında 'koyun' anlamına geldiğini buna eklemek gerekiyor (Kırzioğlu 1992: 92). Türk kavim adlarının semantik sınıflandırmasında hayvan, kuş, balık ve hatta böcek isimlerinin önemli yer tuttuğunu hatırladığımızda bu sonuncu etimolojinin gözardı edilemeyeceği görülür. Başkurtlardaki etnonimlerden biri olan *Beren* 'koyun, kuzu', Garipov ve Kuzeyev'in de listesinde yer almaktadır (Németh 1991: 69). *Näg'* (Mac. *nagy* 'büyük') sıfatıyla defterlerde geçen söz

konusu adın bir başka açıklaması Rásonyi'ye aittir. Ona göre, kelimenin kökü Türk. *ber-*, *bir-* 'vermek'tir ve Türkçe ad verme geleneğinde sıkça kullanılmaktadır: Kırg. *Kocabergen*, *Kudai Bergen*, *As Bergen* vs. *-ganl/-gen* fiilden isim yapım ekinin *Codex Cumanicus*'ta da görüldüğü üzere bazı Türk dillerinde *-anl/-en* şeklinde karşılandığı dikkate alındığında ve *Bozan ~ Buzgan*, *Turan ~ Turgan* analogilerine dayanarak Macaristan'daki *Bergen* ve *Beren* > *Berény* şahıs ve yer adları birbiriyle özdeşleştirilebilir (Rásonyi 1923–1927: 465). Uzlar-dan sonra 11–12. yüzyılda Macaristan sahasında görülen muhtemelen Kıpçak kökenli irili ufaklı Türk boyları arasında da zikredilen *Berendi* adı da keza 'veren, kendini teslim eden' anlamına gelmektedir (Rásonyi 1984: 80).

13. Nag'karata/Karata/Karat (1546/1552 TT: ناك قرطه; 1565 TT: قرطه; 1570/1580 TT: قرط)

13.1. Hukuki statüsü: Kopan sancağında nahiye merkezi, şehir.

13.2. Yer tayini: Cs. II 617: 1229: *Karad*. 1390: *Karad*. *Karaad*. Lipszky T 23: *Karad*. SMFN. 222: Bugün Somogy iline bağlı *Karad* yerleşimi.

Şahıs adından [Mac. 12. yy.: *Kara*: FNESz. 316] yer adına dönüştüğü düşünülmektedir. Bu şahıs adının kaynağı Eski Türkçe *kara* sıfatıdır (TMEN III 1440). Yer adının sonundaki *-d* Macarca küçültme ekidir ve kelime bu şekliyle *Karacık* anlamına gelmektedir.

1546 ve 1552 tarihli defterlerde yer adının başında *Nagy-* 'Büyük-' sıfatı görülür.

14. Orda (1552/1565/1570 TT: اوردا)

14.1. Hukuki statüsü: Kopan sancağında Karata nahiyesine bağlı köy.

14.2. Yer tayini: Cs. II 633: *Oda*, *Orda*. Lipszky T 22: *Orda*. SMFN. 60: *Ordacsehi*. MHSz. 454: Bugün Somogy iline bağlı *Ordacsehi* yerleşimi.

Şahıs adından [Mac. 1211: *Orda*: FNESz. 485] yer adına dönüşmüştür. Söz konusu şahıs adı Türkçeden (Eski Türk. *ordu*:ğ, Uyg. ve Hak. *ordu*, Çağ. *ordu*; *orda* 'harem', Kum. *orda* 'royal court', Osm. *ordu* 'encompent, military camp' ED 203; TMEN II 452) izah edilebilir ve bugün Macarca söz varlığında *horda* 'ordu' kelimesiyle ilişkilidir. 15–16. yüzyılda Kuman-Kıpçak asıllı Rumen devlet adamlarından birinin de adıdır: *Orda* (Kırzioğlu 1992: 98).

15. Sakal (1552/1565/1570 TT: صقال)

15.1. Hukuki statüsü: Kopan sancağında Kopan nahiyesine bağlı köy. 1580 yılında artık Şimontorna sancağına (Dávid 1982: 136) bağlıdır.

15.2. Yer tayini: Cs. III 449: 1357/1399: *Zakal*. MHSz. 538: Bugün Tolna ilindeki *Szakály* yerleşimi.

Şahıs adından [Mac. yak. 1180: *Zacal*: FNESz. 359] yer adına dönüşmüştür. Kelime Sırp.-Hırv. *Sokolj* 'şahininki, şahine ait' ile de açıklanmasına rağmen tatmin edici görülmemiştir. Yer adına temel teşkil eden şahıs adı Türkçe kökenli Macarca *szakál*'dan gelmez (FNESz. 359). Macarcada Türkçe kökenli vücut veya vücut özelliklerini içeren bir çok kelimedenden biridir: *saqal* > *szakál* (Ligeti 1986: 186, 313). Memlûklar ve Kazakların yanısıra Karadenizin kuzeyindeki Kıpçak-Kumanlar arasında şahıs adı olarak kullanıldığı görülmür. Örneğin 1061'de polovets kinezinin adı *İskal* (varyantı *Sokal*) idi (Rásonyi 1966-1969: 123). Kelime, oymak adı olarak da Altay Türklerinde kullanılmaktaydı: *Saqal* (Németh 1991: 46).

Kelime sonu *-l* > *-ly* palatalizasyonu (Eski Türk. *saqal* > Mac. *szakály*) Macarcadaki Türkçe alıntı kelimelerde bilinen bir olgudur.

16. Sakç (TT: صاقچ)

16.1. Hukuki statüsü: 1546 ve 1552'de aynı adı taşıyan nahiyede şehir. Daha sonra Dombo nahiyesine bağlı şehir. 1573 cizye defterine göre ise köy statüsünde.

16.2. Yer tayini: Cs. III 411: 1348/1376/1453: *Zakch*. MHSz. 538: Bugün Tolna ilindeki *Szakcs* yerleşimi.

Macarca şahıs adından [1211: *Sac*: FNESz. 592], *-cs* küçültme ekiyle türetilerek yer adına dönüşmüş olabileceği varsayılmakla beraber Tatarcadaki *saqçı* 'nöbetçi, muhafız' kelimesiyle de ilişkili olabileceği düşünülmüştür (FNESz. 592). Bu sonuncu ünvan adı *sak* 'awake, alert' isminden türetilmiş olup Çağatay (*sagçı* 'guard') ve Harezmi Türkçesinden de (*sakçı* 'guard, sentry') örneklenebilir (ED 806). Ana-Macarcanın geç döneminde Türkçeden giren kimi sözcüklerdeki söz sonu üst dilli ünlülerin Macarcanın fonetik sistemine kusursuz biçimde uyum sağladıkları bilinmektedir. Söz sonu kısa ünlülerin düşmesi veya erimesi oldukça erken dönemde başlamış ve 11. yüzyıldan sonra tamamen kaybolmuşlar, süreç 13. yüzyılın başında çoklukla sona ermiştir. Macarcadaki eski Türkçe unsurlar arasından bu gelişmeye şunlar örnek verilebilir: Mac. *ács* ~ Türk. *agaç(ç)ı*; Mac. *szatócs* ~ Türk. *satıgçı*; Mac. *egy* ~ Türk. *edü*. Söz konusu süreçten sonra Macarcaya giren Türkçe kelimeler ise söz sonu üst dilli ünlülerini korumuşlardır (Ligeti 1986: 85). Németh, yukarıdaki örneklerin yanısıra *szabolcs* < *sabıdži* ~ *sabçı* 'elçi, nebi' şahıs ve ünvan adının etimolojisinin Bulgar Türkçesinden yapılabileceği üzerinde durmaktadır (Németh 1991: 257).

17. **Şard** (1552/1565/1570/1580 TT: شارد)

17.1. Hukuki statüsü: Kopan sancağında Kopan nahiyesine bağlı köy.

17.2. Yer tayini: Cs. II 639: 1346: *Saard*; 1454: *Sard*. Lipszky V 22: *Sárd*. SMFN. 422: *Somogysárd*. MHSz. 529: Bugün Somogy ilindeki *Somogysárd*.

Şahıs adından [Mac. yak. 1130: *far*: FNESz. 562] yer adına dönüşmüştür. Ortak Türkçe kelime başı *s-*'nin bazı durumlarda Çuvaşçadaki karşılığı *ş-*'dir: Mac. *sár* (*sárog*, *sárga*) 'sarı' ~ Çuv. *şurā*, *şur* 'beyaz', Hazar *şar* 'beyaz', Orta Moğ. *şira* 'sarı', edebi Moğ. *sira* ~ Gen. Türk. *sāriğ* (Türkm. *sāri*), *sariğ*.

Çuvaşça *şurā*, *şur* (Eski Çuv. *şariğ*) 'beyaz', Ortak Türkçe *sariğ* kelimesinin 'sarı' anlamından gelişmiştir; Çuvaş karakterli Hazar dili de, *Şarkel* adında da görüldüğü üzere, *şar* 'beyaz' kelimesini bünyesinde taşır. Buna mukabil Macarca kelime(ler) kendine has bir biçimde Çuvaşça karakterlidir, fakat kelimenin anlamındaki orijinal 'sarı' korunmuştur. Macarca kelimelerin, bugünkü Çuvaş ve 9. yüzyıl Hazar dilinin semantik delillerine rağmen anlamı 'beyaz' değil de 'sarı' olan bir Çuvaş dilinden geçmiş olmaları az bir ihtimaldir. Bu anlam kaymasının Macarcada meydana gelmiş olması, kadim Macarca *fehér* 'beyaz' kelimesinin yerini etkin biçimde korumuş olduğu için daha muhtemeldir. Çuvaşçada da eskiden beri orijinal sayılan *şurā* 'beyaz' kelimesinin yanına, 'sarı; sarışın, açık kumral' anlamı için Ortak Türkçeden (Kıpçak) alınan *sarā* yerleşmiştir (Ligeti 1986: 18, 95; TMEN III 1207).

Kelime sonundaki *-d* küçültme ekidir ve kelimenin anlamı şu halde *Sarı-cık'tır*.

18. **Tar** (1546/1552/1565/1570 TT: تار)

18.1. Hukuki statüsü: Kopan sancağında Karata nahiyesine bağlı köy.

18.2. Yer tayini: Cs. II 650: 1175: *Tardi*; 1229: *Tord*. 1336: *Thord*; 1391: *Tard*, *Thardy*. Lipszky U 23: *Tard*. SMFN. 79: Bugün Somogy ilinde Somogytúr dahilindeki *Tard-pusztá* yerleşimi ile özdeşleştirdik.

Şahıs isminden [Mac. 1229: *Tör*: FNESz. 630] yer adına dönüşmüştür. Cins isim olarak Macarca *tar*, rotasizmi yansıtan Çuvaşça karakterli ödünç kelimeler arasında yer alır; ne var ki asli bir uyuma rağmen doğrudan bugünkü Çuvaşçayla ilişkilendirilemez; kelimenin kaynağı Çuvaşça ile akraba ölü bir dildir. Kelimenin karşılığını ise ancak Moğolca muhafaza etmiştir: *tar* ~ Moğ. *tar*, *taraqai* 'kel, dazlak' ~ Gen. Türk. *tāz*, *taz* ~ Tung. *taraka* (Ligeti 1986: 15, 49, 526).

Macar ortaçağ kaynaklarında görünen şekillerdeki *-d* küçültme ve *-i* aitlik ekleridir.

19. Tikoş ~ Tikuş (1580 TT: تيقوش)

19.1. Hukuki statüsü: Kopan sancağında Marçil nahiyesine bağlı mezra.

19.2. Yer tayini: Cs. II 651: 1299/1368: *Tykus*; 1482: *Thykos*; 1484: *Thywkos*, *Thykwos*. Lipszky U 20: *Tikos*. SMFN.99: Bugün Somogy ilindeki *Tikos* yerleşimi.

Şahıs adı olarak da [Mac. 1219/1550: *Thykus*: FNESz. 642] kaynaklarda görülür. Etimolojisi Macarca *tyúk* 'tavuk' ile ilişkilidir. Bu sözcüğün kaynağı **tığuq*'dur ve Türkçe *tağuuq*'la (~ Çuv. *çāχā*, *çāχ* ~ Uyg. *tağıgu*; Kaşg. *taqağu*; Muh. *taquq*, *daquq*; Çağ. *tawuq*, *tawuğ*; Kuman *tawuq*) olan ilişkisi Mac. *t'ina* > *tinó*'nun Türkçe *tana* ile olan ilişkisi gibidir. Sözcük ortasındaki *ğ*'nin ünlü hale gelmesinden sonra ortaya çıkmış olan yükselen diftong uzun *ú* şeklinde gelişmiştir. Macarcadaki *tyúk* ~ *tik* ilişkisi ise başka örneklerle de (*lyuk* ~ *lik*) gösterilebilir (Ligeti 1986: 442). Macarca kelimenin kaynağı olarak Doerfer' in **tiyuq* < **tiāqiūq* önerisi (TMEN II 861) Ligeti tarafından kabul edilemez görülmüştür (Ligeti 1986: 43). Bazı durumlarda Ortak Türkçede ilk hecede bulunan *-a*'yı Çuvaşçada *-i* ve Macarcada *-i*'nin karşıladığı şüphesizdir. Buradan hareketle sözcüğün Çuvaşçadan alınmış olduğu düşünülmektedir (Ligeti 1986: 43).

Yer adında görülen *-os* Macarca isimden sıfat yapım ekidir.

20. Tömör (1552/1565/1570 TT: تومور)

20.1. Hukuki statüsü: Kopan sancağında önce Körös, sonra Karata nahiyesine bağlı mezra.

20.2. Yer tayini: Lipszky T 22: *Tömörd*. SMFN. 74: Bugün Somogy ilindeki Szőlősgyöröké bağlı *Tömör* (*Tömöri puszta*, *Tömörpuszta*) yerleşimi.

Şahıs adından [1252: *Temer*: Gombocz 1914: 339] yer adına dönüşmüştür. Etimolojisi Türkçe'de şahıs adı olarak da sıkça kullanılan *temir* ~ *temür* 'demir' kelimesiyle yapılabilir (Gombocz 1914: 340). Lipszky'nin haritasındaki *Tömörd* şeklinde görülen *-d* Macarcada küçültme ekidir. Başka görüşlere göre demircilik yapılan bir bölgenin dilsel bir hatırasını taşımaktadır (FNESz.: 656).

21. Tömörkin/Temürkin (1546 TT: تومورکین; 1552 TT: تومورکین; 1565 ve 1570 TT: تومورکین)

21.1. Hukuki statüsü: Kopan sancağında Kopan nahiyesine bağlı köy.

21.2. Yer tayini: Cs. II 651: 1229: *Tumurken*; 1384/1428: *Temerken*; 1438: *Themerken*. Lipszky V 24: *Tömörke*. SMFN. 441: Bugün Somogy ilindeki Orci'ye bağlı *Tömörke* mevki.

Gombocz'a göre *temir*, *temür* 'demir' kelimesinin küçültme ekiyle yapılmış bir türevidir (Gombocz 1914: 339-340; FNESz. 657). Ligeti'ye göre Tö-

mörkény Kuman kökenli Macarca adlar arasında yer alır ve Gombocz'un sözünü ettiği küçültme ekinin aslında özel bir anlama sahip olduğunu belirtir. Buna göre kelime 'ok ucu', 'mızrak ucu' karşılığında kullanılmıştır. Kaşgari' de de geçen kelimeyi Brockelmann *temürgen* 'Pfeilspitze' ve Clauson *temür-gên* 'arrow-head' izah ederken Ligeti okunuşun *temürken* olabileceğini ve Kaşgari'nin Oğuzlara ait olduğunu belirttiği kelimenin sadece söz varlığı için geçerli olduğunu, ancak fonetik olarak kabul edilebilir olmadığını söyler. Oğuzlardaki karşılığının rekonstrüksiyonu yalnızca *demiren* veya *demren* şeklinde yapılabilir (Ligeti 1986: 116, 542).

22. *Uzd* (1552/1570 TT: *اوزد*)

22.1. Hukuki statüsü: 1552'de Kopan sancağı Sakç (Dombo) nahiyesine bağlı mezra iken 1570'de Kopan nahiyesine bağlı köy.

22.2. Yer tayini: Cs. III 456a: 1289/1321/1370: *Wzd*; 1320: *Vzdy*; 1347: *Wzdi*. Lipszky V 25: *Uzd*. SMFN. 417: Bugün Somogy ilinde Gölle'ye bağlı *Uzd-puszta* mezrası.

Şahıs adından [Mac. 1171: *Vzd*: Rásonyi 1984: 70] yer adı halini almıştır. Bizans ve Macar kaynaklarının *Uz* diye andığı ve 11–12. yüzyılda Macaristan'da çeşitli siyasi nedenlerle iskan edilen Oğuzların hatırasını taşımaktadır. Erdel ve Macaristan sahasında *Uz*, *Uza*, *Uzdi* şahıs ve yer adlarına da rastlanır. Kelime sonundaki *-d* Macarcada küçültme ekidir ve kelimenin anlamı *Uzcuk*, *Oğuzcuk*'tur (Rásonyi 1984: 70).

23. *Yuda/Yuta* (1552/1565 TT: *يودا*; 1565/1570 TT: *يوطا*)

23.1. Hukuki statüsü: Kopan sancağında Kopan nahiyesine bağlı köy.

23.2. Yer tayini: Cs. II 615: 1284: *Juta*; 1479: *Jwtha*. Lipszky V 23: *Jutta*. SMFN. 438: *Juta*. MHSz. 284: Bugün Somogy ilindeki *Juta* yerleşimi.

Şahıs adından [Mac. 1086: *Jut*: Györffy 1970: 205] yer adına dönüşmüştür. Yer adında bulunan *-a* Macarcada küçültme ekidir ve *Jut*, *Jutom* yer adlarıyla birlikte yurt işgal eden Macar hükümdarı Árpád'ın üçüncü oğlu *Jutas*'ın adıyla ilişkilidir. Bu ilişki, hükümdar ve prenslerin adlarından oluşturulmuş yer isimlerinin adı geçenlerin ikametgahlarına işaret ettiği ve Somogy ilinin *Jutas* ve onun oğlu Somogy dükaşı *Fajsz*'in ikinci dereceden mülkü olduğu şeklindeki gerçeklerle de desteklenebilir. Söz konusu üç yerleşim birimi de Somogy ilindeki Kapos, Koppány ve Sióvíz nehirlerinin doğuş yerlerinde, yurt işgali döneminde *Jutas*'ın kışlakları (buradaki kışlak tabiri, yeni yurtlarındaki Macarların yarı göçebe yaşam biçimlerinden daha çok, soyluların kışlık mekanları için kullanılabilir) olarak uzanıyorlardı (Györffy 1970: 192, 203). Constantinus Porphyrogenitus *De administrando imperio* adlı eserinde

Jutas adını iki kez, *Ιουτοτζάβ* ve *Ιουτοτζάç* şeklinde kaydeder (Moravcsik 1984: 49). Némethé göre okunuşu *Jutocsa*'dan başka bir şey pek olamaz. Adın sonunda yer alan *-a* küçültme ekidir ve bu ek atıldığında **Jutocs* veya kök sonu bir ünlüyle beraber düşünüldüğünde **Jutocsi* formu elde edilebilir. Bu sonuncu şekil Bulgar Türkçesinden çok Ortak Türkçe karakterini yansıtır. Osmanlıcadaki *yut-* fiilinden türemiş *yutucu* 'Feinschmecker, Schlucker' ile uyum içindedir. Bugünkü Macarcada ise muhtemelen **Jutacs* ve *Jutas* şekilleri tasarlanabilir, zira ikinci hecedeki ünlüyü Türk. *Alıp* > Mac. *Alap* (eski Macarcada: *Oluþ, Olib, Olop, Alup*) uygunluğu veya gelişimi açıklamaktadır (Németh 1991: 278–279). Ligeti'nin görüşüne göre ise kelimenin etimolojisi her durumda Türkçeyle yapılabilir, ancak Osmanlı Türkçesinin Oğuz grubuna dahil olduğunu hatırlatır ve Oğuz grubundan olmayan dillerden farklı olarak fiilden isim yapım ekinin *-cı* değil *-ıcı* olduğunu, Macarca kelime için ise ancak ilk versiyonun geçerli olabileceğini söyler. Ayrıca bu ek "Doğu Türkçesinde" *-ğu-çı* (*-gü-çi*) şeklindedir, Osmanlıcada ise her iki durumda *-ğ* (*-g*) kaybolur. Şu durumda Osmanlıca *yutucu* (< *yutıcı*)'nun Oğuz grubu haricindeki söz varlıklarında karşılığı **yutğuççı* veya **yutiğçi* olabilir ve Macarca *Jutocs* şekli buradan gelişmiş olmalıydı (Ligeti 1986: 98):

Kısaltmalar

1573 Cİ	<i>Cizye Defteri</i> . Österreichische National Bibliothek. Türk. Hss. Flügel: 1349.
1546 TT	<i>Tapu Tahrir Defteri</i> . Başbakanlık Osmanlı Arşivi, nr. 441.
1552 TT	<i>Tapu Tahrir Defteri</i> . Başbakanlık Osmanlı Arşivi, nr. 412.
1565 TT	<i>Tapu Tahrir Defteri</i> . Başbakanlık Osmanlı Arşivi, nr. 665.
1570 TT	<i>Tapu Tahrir Defteri</i> . Başbakanlık Osmanlı Arşivi, nr. 563.
1580 TT	<i>Tapu Tahrir Defteri</i> . Başbakanlık Osmanlı Arşivi, nr. 676.
Cs. II–III	Csánki (1894–1897)
ED	Clauson (1972)
FNESz.	Kiss (1980)
Lipszky	Lipszky (1806)
MBV	<i>Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén 2</i> (1990)
MHSz.	Lelkes (1998)
SMFN.	<i>Somogy megye földrajzi nevei</i> (1974)
TMEN	Doerfer (1963–1975)

Bulg.	Bulgarca
Çağ.	Çağatay Türkçesi
Çek.	Çekçe
Çuv.	Çuvaşça
Edebi Moğ.	Edebi Moğolca
Eski Türk.	Eski Türkçe
Gen. Türk.	Genel Türkçe
Hak.	Hakas Türkçesi
Harz.	Harezmi Türkçesi
Karakırg.	Karakırgiz
Kaşg.	Kaşgari
Kaz.	Kazakça
Kıp.	Kıpçak Türkçesi
Kırg.	Kırgız Türkçesi
Kilise Slav.	Kilise Slavcası
Kum.	Kuman
Mac.	Macarca
Moğ.	Moğolca
Muh.	İbn Muhanna
Orta Fars.	Orta Farsça
Orta Moğ.	Orta Moğolca
Oset.	Osetçe
Osm.	Osmanlı Türkçesi
Sırp.-Hırv.	Sırpça-Hırvatça
Slov.	Slovençe
Tel.	Teleüt
Tung.	Tunguzca
Türkm.	Türkmen Türkçesi
Uyg.	Uygur Türkçesi
Yeni Fars.	Yeni Farsça

Kaynaklar

- Berta, Á. (2002) *Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları*, çev. N. Demir – E. Yılmaz, Ankara: Grafikler.
- Clauson, G. (1956) A Note on Qapqan, *Journal of the Royal Asiatic Society* 1956, 73–77.
- Clauson, G. (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon.
- Csánki, D. (1894–1897) *Magyarország történelmi földrajza* 2–3, Budapest: Akadémia.
- Çoban, E. (2002) *xvi. Yüzyılda Kopan Sancağı (Macaristan)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. [Basılmamış doktora tezi]
- Dávid, G. (1982) *A simontornyai szandzsák a 16. században*, Budapest: Akadémia.

- Doerfer, G. (1963–1975) *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen* 1–4, Wiesbaden: Steiner.
- Fekete, L. (1947) Türk Vergi Tahrirleri, çev. S. Karatay, *Belleten* 21 (42), 299–329.
- Golden, P. (2000) Rusya'nın Orman Kuşağı Halkları, in D. Sinor (haz.) *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul: İletişim, 31–335.
- Gombocz, Z. (1914) Árpád-kori török személynveink 3, *Magyar Nyelv* 10, 337–342.
- Gombocz, Z. (1915a) Árpád-kori török személynveink 5, *Magyar Nyelv* 11, 341–346.
- Gombocz, Z. (1915b) Árpád-kori török személynveink 7, *Magyar Nyelv* 11, 433–439.
- Györffy, Gy. (1959) *Tanulmányok a magyar állam eredetéről – Nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig*, Budapest: Akadémia.
- Györffy, Gy. (1970) A honfoglaló magyarok települési rendjéről, *Archeológiai Értesítő* 97, 191–239.
- Györffy, Gy. (1990) *A magyarság keleti elemei*, Budapest: Gondolat.
- Halasi-Kun, T. (1950) Avrupa'daki Osmanlı Yer Adları Üzerinde Araştırmalar: *Peşte, انكروس, Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar* 1, 63–104.
- İlhan, M. M. (1990) Onaltıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar, *Belleten* 154, 213–232.
- İnan, A. (2000) *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: TTK.
- Kırzioğlu, F. (1992) *Kıpçaklar*, Ankara: TTK.
- Kiss, L. (1980) *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Budapest: Akadémia.
- Kniezsa, I. (1955) *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* 1, Budapest: Akadémia.
- Kurt, Y. (2001) Adana Sancağı Yer Adlarındaki Değişim, *Türk Dili* 598 (Ekim), 405–408.
- Lelkes, Gy. (1998) *Magyar helységnév szótár*, Baja: Talma.
- Ligeti, L. (1986) *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*, Budapest: Akadémia.
- Lipszky, J. (1806) *Mappa generalis regni Hungaria, Pesthini. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén* 2 (1990) Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Maksay Ferenc, Budapest: Akadémia.
- Menges, K. H. (1951) Altaic Elements in the Proto-Bulgarian Inscriptions, *Byzantion* 21, 85–118.
- Moravcsik, Gy. (1984) *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*, Budapest: Akadémia.
- Németh, Gy. (1921) Török jövevényszavaink középső rétege, *Magyar Nyelv* 17, 22–26.
- Németh, Gy. (1928) Maklár, *Magyar Nyelv* 27, 145–147.
- Németh, Gy. (1933) Csepel, *Magyar Nyelv* 29, 11–12.
- Németh, Gy. (1991) *A honfoglaló magyarság kialakulása*, Budapest: Akadémia.
- Pálóczy, H. A. (1989) *Besenyők, kunok, jászok*, Budapest: Corvina.
- Rásonyi, N. L. (1923–1927) Török eredetű helynevek, *Nyelvtudományi Közlemények* 46, 464–469.
- Rásonyi, L. (1941) *Török adatok a magyar etimológiai szótárhoz*, Budapest: Hornyánszky.

- Rásonyi, L. (1966–1969) Kuman Özel Adları, *Türk Kültürü Araştırmaları* 3–4, 71–144.
- Rásonyi, L. (1984) *Tuna Köprüleri*, çev. H. Yusufoglu, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Sinor, D. (1954) Qapqan, *Journal of the Royal Asiatic Society* 1954, 175–184.
- Somogy megye földrajzi nevei* (1974) Tudományos irányító: Végh József, Budapest: Akadémia.
- Vásáry, I. (1993) *A régi Belső-Ázsia története*, Szeged: JATE Magyar Östörténeti Kutatócsoport.
- Yediyıldız, B. (1984) Türkiye’de Yer-Adı Verme Usulleri, in *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 25–41.